

כוונת הבריאה בחיבורי רמח"ל

יתרון ידיעת הדברים על מתכונת חלקיהם
כפי מחלקותם וסדרי יחסיהם מידיעתם
שלא בהבחנה, כיתרון ראיית הגן המהודר
בערוגותיו ומיפה במסילותיו ובשורות מטעיו
מראיית חורש הקנים והיער הצומח בערבוב.
מהקדמת רמח"ל לדרך ה'

א. הטבה וגילוי יחוד א"ס ב"ה

כוונת הבריאה פותחת חיבורים רבים של רמח"ל, וממנה יוצאים כל דבריו
על אודות עולם האצילות והנהגת ה' ית' בעולמנו. מהי כוונת הבריאה לפי רמח"ל?

בחיבורים אחדים כתב רמח"ל כי כוונת הבריאה היא לברא אדם שיש לו בחירה
ולהיטיב עמו: "והכל תלוי בכוונת הבריאה שהיא להיות אדם בבחירה. כי כלן צריכות
ואם יחסרו או יותירו לא היה האדם כך" (אגרות, אגרת ד). "צריך לדעת איך עיקר
הכונה בבריאה היה רק להוציא האדם שיהיה בעל בחירה כמ"ש בכללים" (אגרות,
אגרת יד). "הנה כבר נתבאר לך במקום אחר היות הכוונה בבריאה עשיית האדם
בעל הבחירה. וכל הבחירה על פי כוונה זו שוערה ונבראת" (כללים שניים, כלל ד,
הנהגת המרכבה, עמ' ל). "הנה כונת המאציל בבריאתו היתה לברוא בריאה אחת
שתוכל לקבל ממנו טוב בזכות... ע"כ ע"פ התכלית הזה הכין כל סדר פעולתו
שאחריו תמשך כל הבריאה ג"כ בסדר נכון ונאה" (אגרות, אגרת כג). "כי המאציל
ית"ש כאשר חפץ לברוא נבראים שיקבלו טובו ידעה חכמתו כי טוב היות הנבראים
האלה בעלי זכות. פירוש שיוכלו לזכות הטוב הזה ממנו, כי תהיה שלוותם מוצלת
מן הבושה אשר לאיש המצפה לשולחן הבירו. ועל כן צריך שיהיו הם בעלי בחירה
כי בבחרם הטוב ומאוס ברע יהיה זה להם לצדקה ולזכות לקבל בפעולתם הטוב
הצפון להם" (קנאת ה' צבאות, עמ' עו).

בחיבורים אחרים כתב רמח"ל כי כוונת הבריאה היא לגלות את יחוד א"ס
ב"ה: "וכשנעלה יותר לשורש הדברים נבין איך עיקר הכל הוא יחוד א"ס ב"ה שהוא
מה שרק מציאותו הוא הנצחי והקדום והמוכרח, וכל הנמצא רק ממנו הוא נמצא,
וזוהו כל יכולתו שהוא תכלית הטוב ויכול לפעול גם רע... ועיקר היחוד שאפילו
הרע עצמו אינו כי אם בתחלתו וסוף הכל יחזור הכל לטוב" (אגרות פתחי חכמה
ודעת, כג ע"א). "יחוד הא"ס ב"ה הוא שרק רצונו ית' הוא הנמצא. ואין שום רצון

אחר נמצא אלא ממנו. על כן הוא לבדו שולט ולא רצון אחר, ועל יסוד זה בנוי כל הבנין. רצונו של המאציל ית"ש הוא רק טוב ולכן לא יתקיים שום דבר אלא טובו, וכל מה שהוא רע בתחלה אינו יוצא מרשות אחר ח"ו שיוכל להתקיים נגדו, אלא סופו הוא טוב ודאי ואז נודע שלא יש רשות אחר אלא הוא. תכלית בריאת העולם הוא להיות מטיב כפי חשקו הטוב בתכלית הטוב. רצה הא"ס ב"ה להיות מטיב הטבה שלימה שלא יהיה אפילו בושת למקבלים אותו, ושיער לגלות בפועל יחודו השלם שאין שום מניעה נמצאת לפניו ולא שום חסרון, לכן שם ההנהגה הזאת שהוא מנהיג בה שבה יהיה בפועל החזרת הרע לטוב דהיינו במה שנתן בתחלה מקום לרע לעשות את שלו, ובסוף הכל כבר כל קלקול [נתקן] וכל רעה חוזרת הטובה ממש, והרי היחוד מתגלה שהוא עצמו תענוגן של נשמות" (קל"ח פתחי חכמה, פתחים א—ד).

וכן בויכוח מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות: "האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי, ואמנם מחק הטוב הוא להטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם כי אם אין מקבל הטוב אין הטבה. ואמנם כדי שתהיה ההטבה הטבה שלמה ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב כמי שמקבל צדקה מאחר" (סעיף יח). "רצה הרצון העליון לגלות ולברר אמתת יחודו שאין שום יכולת נגד יכלתו כלל ועיקר, ועל היסוד הזה בנה עולמו בכל חוקותיו, והכלל הוא, מה שהוא מסתיר פניו ונותן מקום לרע לימצא עד שיחזור ויגלה טובו והרע לא ימצא עוד ונראה יחוד ממשלתו" (סעיף מב). כיון שכבר למדנו תחילה על כוונת הבריאה שהיא ההטבה שואלת עתה הנשמה את השכל מדוע יש טעם נוסף לכוונת הבריאה והוא היחוד: "עדיין יש לי מקום מעט לשאלה, למה אנו צריכים לומר שהכל עומד על ענין היחוד הזה, הלא טובה הסברא הראשונה אשר שמעתי מפיך בתחילת דבריך, שרצה הקב"ה להטיב הטבה שלמה אל נבראיו, וראה שצריך לזה שיקבלוה בזכות ולא בצדקה" (סעיף מג). וכאן באה תשובה השכל הפותחת: "אבל המעשה מוכיח שהיחוד הוא העומד להתגלות" (סעיף מד).

וכן כתב בכללים השלישיים: "סדר הכללי הכולל כל עניני הנבראים שעל ענינו נבנו כל עניניהם הוא אמתת יחודו... ונמצאו כל סדרי העולמות בניינים על ענין גלוי היחוד שנעשה בהעלם תחילה וגלוי לבסוף" (כלל ג). יש לנו איפוא שתי קבוצות של חיבורים. באחת כתב רמח"ל כי כוונת הבריאה היא ההטבה, ובאחרת כתב כי כוונת הבריאה היא היחוד. שמא תאמר אין הבדל בין כוונת ההטבה ובין כוונת היחוד ויש לתת את האמור כאן באמור שם כי דבר אחד הם, כבר פירש רמח"ל עצמו את ההבדל שבין שתי הכוונות בדברים ברורים שכתב בסוף אגרות פתחי חכמה ודעת: "כלל גדול אומר עתה לכת"ל שלשה מיני ידיעות זו לפנים מזו יש בחכמת האמת והם נמשכים מידיעת הכוונה של בריאת העולם. הכוונה השטחית היא שהמאציל ית"ש ברא את עולמו לתת מקום לתוארים כמ"ש בריש אוצרות חיים שהוא לקרוא רחום וחנון ארך אפים וכיוצא, ואחר זה נמשך כל ידיעת האילן הקדוש עם כל ענפיו. וזה נקרא ידיעת התוארים לדעת כמה תוארים יש, והיינו כמה מדות כמה ספירות ובאיזה סדר הם מסודרים ואיך נשתלשלו זה מזה ואיך הידיעה הזאת מתפשטת חוץ לגבול הזה. ידיעה השנית בענין

הכוונה הוא שהמאציל ית"ש ברא את העולם להיטיב לנבראים הטבה שלימה שיקבלו בזכות ולא בצדקה, ועל כן שם כל הסדר הגדול הזה, סף סוף אחר הרע בא הטוב והס"א נאבדת והקדושה נשלמת, ואז יקבלו כל הנשמות בזכותם, וכן הוצרך לפעמים תשלוט הס"א או אומות העולם עד שיטהרו ישראל, ואחר זה נמשך הנהגות כל המדות. ומי שלא הגיע לידיעה זו נקרא שלא הבין כלום. ידיעה השלישית בכוונה שהיא ידיעה נפלאה מאד, והוא שהמאציל ית"ש רצה לגלות יחודו להראות כי אני ראשון ואני אחרון, ועל כל פנים כל קללה תהפך לברכה וכל רע יחזור לטוב, וזה סוד אודך ה' כי אנפת בי וכו'. ואחר זה נמשך הידיעה של כל הספירות שחזרות כולם אל היחוד העליון של הא"ס ב"ה. וזה הדבר לא הושג כ"כ בדורינו, והוא באמת עיקר אמונתו של ישראל לדעת יחוד המאציל ית"ש, ולהגיע לואת הידיעה צריך [יגיעה] הרבה ומי שהגיע [הוא] המבין כל עניני החכמה בעומק גדול, אך מי שלא הגיע לפחות לשניה ודאי לא הבין כלום" (ל ע"ב).

ב. הנהגה והנהגות

כוונת הבריאה היא היסוד לבנין עולם האצילות ולהנהגת ה' ית' את עולמנו. מהי הנהגה הנמשכת מכוונת ההטבה, ומהי הנהגה הנמשכת מכוונת היחוד? בחיבורים שבהם פתח רמח"ל בכוונת ההטבה המשיך ולימד כי ה' ית' מנהיג את עולמו בהנהגה אחת והיא הנהגת המשפט, חסד או דין, כפי מעשי האדם ובחירתו בטוב או ברע. כך כתב בכללים ראשונים: "הנהגה היא קיום כל הנמצאים, שכל הכוחות שהוציאו התולדות ישובו להשפיע להם חיות להתמיד התקיימם" (כלל ו). ובקנאת ה' צבאות: "ועתה אודיעך דרך ענין הנהגת המאציל ב"ה בסדר הספירות האלה. הנה הפעולה הראשונה שרצה המאציל לפעול בברואיו היא הנהגה בכלל, פירוש השגחתו על התחתונים ושכינתו בקרבם... אמנם ההשגחה צריכה להשתנות לפי מעשי התחתונים, כי לפעמים יהיה פועל חסד לשלם טוב ולפעמים דין להעניש לראוי לו, על כן נסדרה הנהגה בחסד ודין" (עמ' פב).

לעומת זאת בחיבורים שבהם פתח רמח"ל בכוונת היחוד המשיך ולימד כי ה' ית' מנהיג את עולמו בשתי הנהגות, הנהגות המשפט כפי מעשי האדם ובחירתו בטוב או ברע, והנהגת היחוד והממשלה הגמורה כפי רצון ה' ית' לגלות את יחודו ואת שליטתו הגמורה. כך כתב בקל"ח פתחי חכמה: "ענין שתי הנהגות הם הנהגת הטוב ורע והנהגת היחוד, והנה הנהגת היחוד נעלמת בתוך אותה של טוב ורע הנראית" (פתח כח). וביוכוח מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות: "שתי מידות שם הקב"ה לנהג בם את עולמו, אחת מידת המשפט, ואחת מידת השליטה והממשלה היחידית. מידת המשפט היא מידת הטוב ורע, שבה תלויים כל עניני הטובות והרעות בכל תולדותיהם, ומקור המידה הוא הסתר פני טובו והעלם שלמותו. מידת הממשלה היחידית היא מידת תיקון כל הנבראים בכחו יתב', אף על פי שמצד עצמם לא היו ראויים לזה, והיא הזוכבת והולכת בהעלם בכל דרכי המשפט עצמו, לסבב כל דבר אל השלמות לבד, ומקורה הוא חק טובו הפשוט ית', שאף על פי שנתעלם לא זו מלהשקיף עלינו לטובה. מידת המשפט היא המתגלית ונראית, מידת הממשלה היא המתעלמת ומסתתרת לפנינו" (סעיף ג).

ההבדל שבין הנהגה אחת ובין שתי הנהגות בכריאה מתבלט בענין כתר, הוא א"א. כך כתב רמח"ל בקנאת ה' צבאות: "ב' ראשים נמצאים בכריאה, והם הכתר והחכמה. והענין כי כללות כל המציאות הוא משפיע ומקבל... והנה מחכמה ולמטה הוא סוד המקבל ונכלל הכל בדי' אותיות השם ב"ה, והכתר הוא סוד המאציל הפועל ולכן לא נרמו אלא בקוץ... והנה עבודת האדם היא מן החכמה ולמטה, שבהיות כל זה מוכן או הקוץ מתחבר עליהם חיבור הצריך, ולפי החסר ההכנה כך תחסר ההשראה, וזה כל ענין השכר והעונש, ולכן בבהינה זו נברא העולם ובסוד זה עומדת התורה להיות מצווה לזכות או לחובה, אך בסוד הקוץ שהוא בחינת הכתר הוא זמן קבלת השכר שנאמר בו היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. וסוד הענין, כי בהיות רוצה המאציל שהשפעה תמשך ע"י התעוררות התחתון בסוד המקבל, שיהיה הוא הראשון בזה, אשר כפי התעוררות כך יושפע לו, זה נותן בחינות הזכות והחובה, ועל כן בבחינה זו נברא העולם עתה וניתנה התורה גם כן, ובכחינה זו עומדות נשמות ישראל, אך כשירצה המאציל לקחת הדברים בתוקפו, ולהמשיך ההנהגה מלמעלה למטה, שהמשפיע ישפיע בלא שימתין לבקשת המקבל, הנה או יעמדו הדברים בנצחיות ההשפעה לעתיד לבא, וזה סוד הכתר. נמצא ב' בחינות לעולם, אחד בסוד החכמה והוא הראש האחד, ואחד בסוד הכתר, והוא הראש השני, שבכחינתו יהיה העולם לעתיד לבא" (עמ' קטו, וכן בעמ' קכז—קכח). הנהגת הכתר היא רק לעתיד לבא בזמן קבלת השכר, ולא בעולם הזה בזמן עבודת האדם ובחירתו.

אבל בפירוש אדרא רבא כתב כך: "דע ששני דברים יש לנו להבין בענין אריך, הא' מה שהוא שורש למה שיצא בכל האצילות, והב' מה שהוא פועל לפי הנהגתו הפרטית והוא הנהגת החסד שמחזיר הכל לחסד" (לד ע"א). ובקל"ח פתחי חכמה כתב כך: "ב' בחינות יש בא"א, א' הנהגתו בחסד לגמרי מעצמו, ואחד הנהגתו ע"י ענפיו במשפט עד שיחזור הכל לענינו ממש בסוף הכל. הכוונה התכליתית בכל ענין הספירות והנהגותם הוא כדי להטיב הטבה גמורה ושלמה, רק שכדי לבא אל התכלית הזה צריך להתגלגל עד שיגיע אל הסוף שיהא העולם מתנהג במשפט ולהעניש החייבים עד שע"י זה תהיה אח"כ ההטבה שלמה, הרי שמן הכוונה עצמה התכליתית יוצא המשפט הצריך קודם שתגיע אל הסוף ואע"פ שנראה שהם דברים הפוכים, וזהו ענין א"א וז"א, שהא"א בסוד ההטבה הגמורה שאינו כי אם מטיב, ואע"פ"כ ממנו יוצא שהיא בסוד המשפט כי הוא נולד מענינו ממש, פי' א"א הוא לפי סוף הענין שלא יהיה כ"א טוב כך א"א כל ענינו אלא להטיב בסוד היחוד המחזיר כל רע לטוב, כידוע שבספירות עצמם יש ענין זה לצורך קיום העולם, שאם לא היתה ההנהגה בנויה על זה והיה העולם מתנהג תחת הנהגת המשפט מצד הספירות לא היה קיום לעולם מפני הרשעים, לפיכך הקדימה המחשבה העליונה ועשתה בספירות עצמם מלבד ענין הקו הנמצא בכל מקום עשתה א"א שהיא סוד מה שיהיה בסוף הכל, שהספירות עצמם יהיו מתוקנות בדרך היחוד בהטבה גמורה שהוא סוד הקו המזכך את הרשימו" (פתח צא, פתח צב, ופירוש, חלק ב, הבחנה ב). הנהגת א"א כפולה היא, להנהיג את העולם הזה כהנהגת המשפט ולהנהיגו כפי ההטבה הגמורה בסוד היחוד.

נמצא, שבחיבורים שבהם לימד רמח"ל על כוונת ההטבה הוסיף ללמד כי הנהגה אחת יש לעולם, ראשיתה בזמן הזה, הנהגת חסד דין ורחמים, זמן עבודת

האדם ובחירתו, וסופה לעתיד לבא, זמן קבלת השכר. בחיבורים שבהם לימד רמח"ל על כוונת היחוד הוסיף ללמד כי שתי הנהגות יש לעולם מראש ההאצלה ועד העתיד לבא, הנהגת השכר ועונש והמשפט והנהגת היחוד והממשלה הגמורה.

ג. שורש הדין ורשימו

כוונת הבריאה היא התחלת כל האצילות, וכמותה גם צמצום א"ס ב"ה עומד בראש כל האצילות. האם באר רמח"ל את הצמצום בשני אופנים, כאשר עשה בכוונת הבריאה?

בחיבורי כוונת ההטבה הסביר רמח"ל את הצמצום בדרך זו: "רק הצמצום הוא הגבול האי אשר הושם הפעולות ואינו העדר רק מציאות, כי התנוצצות הוא שורש הדין המתגלה ומשים גבול לפעולה להנהגתה" (אגרות, אגרת ד). "ונמצא שתחלת הבריאה היה הצמצום של הא"ס ב"ה והתפשטות הקו, והצמצום הוא שרש המקבלים והקו הוא בחי' המשפיע המתפשט לפעול, וזה הענין עצמו הוא ענין החסד והדין" (אגרות, אגרת יד). "והפעולה הראשונה הית שים הגבול לפעולת אורו שלא יפעול בכל כוחו, וזה הגבול הוא שרש הדין שגילה והוא הצריך לנבראים. והענין שהתנוצץ אורו בפעולת שורש הדין בכל מה ששיער ברצונו לברוא, והוסר מכל זה שפעו בכל כוחו שלא תהיה הפעולה בכל זה אלא בכח מוגבל... זה הענין נקרא צמצום האין סוף, כי הוי כמו שנשאר מקום אחד חלול מאור הא"ס, שנתצמצם האור סביבו והוא נשאר פנוי, ובוה החלל נמצאו כל הנמצאים... האור הזה מתנוצץ נכנס כמו בוקע בחלל הזה מצד אחד לבד, פירוש בדרך אחד כדמות קו אחד" (כללים שניים, כלל ג, בנין המרכבה, מלאכה ראשונה). "וסוד זה הענין הם שתי המדות חסד ודין, שהם הצריכות לשכר ועונש. והחסד עושה הפנימיות והדין עושה החיצוניות, והם כלל הצמצום שצמצם א"ס ב"ה את אורו וקו מאורו המתפשט ופועל" (אגרות, אגרת כג). "הענין הראשון שעשה המאציל ב"ה הוא שית הגבול כח הזה שבו יפעל פעולותיו... כל פעולות המאציל הם בדרך התנוצצות" (קנאת ה' צבאות, עמ' פט).

לעומת זאת, בחיבורי כוונת היחוד הסביר רמח"ל את הצמצום בדרך זו: "בזמן הצמצום הניח הא"ס ב"ה את הרשימו שהניח שהוא הבחינה שממנה משתלשל ג"כ הרע בסוף הכל, והרי יש בו כוחות הרבה בזה הרשימו אך גם בכלל הכוחות היה גם שורש הרע, וזה מה שצריך להתברר ע"י כמה גלגולים ודברים שבסוף הכל יהיה כל רע חוזר לטוב... ועל כן הכניס ברשימו הזאת את הקו מאורו, שהכניסה הוא לבעבור זאת לברר הרשימו מן הדין ושרש הרע שבו" (אגרות פתחי חכמה ודעת, כג ע"א). "הצמצום הזה עשה שיראה ממנו ב"ה האור וזיו, מה שקודם לכן ומה שגם עתה אין הצמצום מגיע לו אינו ניתן להיות נראה ומושג כלל, וזה האור שניתן לראות נקרא אור נאצל, כי הוא נראה כמו אור שנתחדש אך באמת אינו אלא איזה בחינה מן האור הקודם שנתמעט כוחו בסוד הצמצום. זה האור הנאצל היה נקרא רשימו מן האור הקדום שלרוב גדולתו לא היה מושג, וסוד זה הרשימו הוא הנקרא מקום כל הנמצא... בזה הרשימו נשרש כל מה שעתידי להיות ומה שלא הושרש שם לא יכול להיות אח"כ, ואעפ"כ לא היה יכול לימצא אלא אם כן הבלתי תכלית

עצמו ינהג אותו... וזה נקרא קו א' מא"ס ב"ה הנכנס בתוך החלל" (קל"ה פתחי חכמה, פתחים כה—כו). "קו הא"ס ב"ה הנכנס בתוך הרשימו נעלם בו בפנים בכל מדרגותיו ונקרא שמנהגו. היינו לפי ענין שתי הנהגות הם הנהגת הטוב ורע והנהגת היחוד, והנה הנהגת היחוד נעלמת בתוך אותה של טוב ורע הנראית ועל כן נאמר שהקו נעלם" (שם, פתח כה, ופירוש, חלק א, הבחנה א). "רשימו מן האור הקדום ר"ל שאין זה דבר חדש ממה שנסתלק אלא כמו חלק קטן ממנו... ופירוש כל זה הענין הוא ענין המלכות למטה... וכשהבנת כל זה הענין למטה עתה תבינהו למעלה כי הגילוי הנשאר אחר הצמצום נקרא הכל כמו מלכות א"ס ב"ה" (שם, פתח כו, פירוש, חלק, הבחנה ג). "הרשימו הוא הכח הנשאר לשרש עניני העולם וכלל מדרגות הנהגה, שאינו אלא כרושם קטן לגבי מה שנסתלק... והרשימו הזה הוא שורש מציאות התחתונים בבילתי שלימות והוא שורש עניני הטוב ורע שבאים בשיקול אחד, הפך מן ההשוואה לטובה הנמצאת לפי השלימות. הקו הוא השלימות שחוזר האדון ב"ה וכולל בהנהגתו לנמצאים להשלים חסרונות ענינם" (כללים שלישיים, כללים ה—ו).

שני תאורי הצמצום של רמח"ל נובעים משני ספרים של דברי האר"י ז"ל שהיו לפניו. במבוא שערים כתב ר' חיים ויטל: "כל צמצום הוא דין... כי מעת התחלת צמצום הא"ס לעשות המקום החלל הנזכר התחיל שרש הדין להתגלות קצת עם היות שאסור להזכיר בחינת דין זולתי מן האצילות ולמטה... אמנם מה שאנו מזכירים כאן בחינת דין הוא שורש הדין בהעלם גמור... ונלענ"ד כי הנקודה האמצעית של הא"ס שם היה כח שורש הדין שנתגלה אח"כ למטה, וממנה נעשה המקום שהוא דוגמת הכלי, וממה שסובב על הנקודה היא נמשכו חיצוניות העולמות ומהיותר טובב נמשך פנימיות" (שער א, חלק א, פרק א). באוצרות חיים כתב ר' חיים ויטל: "צמצום עצמו אל הסביבות והצדדין ונשאר החלל" (א ע"ב). ובגליון הגיה ר' משה זכות: "ונשאר חלל. לאו דווקא חלל כי נשאר שם רשימו מהאור אבל לגבי הא"ס נקרא חלל" (שם, הגהה ה). ר' משה זכות הגיה על פי דברי האר"י ז"ל עצמו: "ונשאר רשימו מן האור שנסתלק במקום הפנוי שבו היה האור מתפשט בתחילה" (פירוש זוהר ח"א טו ע"א). ועל פי דברי ר' יוסף אבן טבול: "ונשאר שם רשימו של אור עם כח הדין" (דרושים, דרוש א).

בקבוצת החיבורים הראשונה הסביר רמח"ל את דברי ר' חיים ויטל במבוא שערים כי הצמצום שממנו מתגלה שורש הדין הוא הגבלת כוחו הבלתי בעל תכלית של המאציל ית', כלומר גילוי הגבול. בקבוצת החיבורים השנייה באר רמח"ל את הגהת ר' משה זכות בגליון אוצרות חיים כי הצמצום שממנו מתגלה הרשימו הוא המעטת אורו השלם של המאציל ית', כלומר גילוי אור שאינו שלם. מה בין שורש דין ובין רשימו? שורש הדין אינו אור נוסף על הקו, ועל כן קו ושורש הדין הם אור אחד והם הנהגה אחת שבה מנהיג האציל ית' את עולמו, היא הנהגת חסד דין ורחמים שראשיתה זמן העבודה וסופה זמן קבלת השכר. לעומת זאת, הרשימו הוא אור נוסף על הקו, ועל כן קו ורשימו הם שני אורות הנמצאים יחד בכל סדר האצילות והם שתי הנהגות שבהן מנהיג המאציל ית' את עולמו, הנהגת הטוב ורע והמשפט והנהגת היחוד והממשלה הגמורה.

אחר שלמדנו על כוונת הבריאה בחיבורים הנזכרים לעיל ומצאנו כי נחלקים הם לשתי קבוצות, נוסף ונלמד עתה על כוונת הבריאה בחיבורים נוספים של רמח"ל.

בפירושו אדרא רבא כתב רמח"ל כי כוונת הבריאה היא החזרת הרע לטוב: "הכוונה היא לנהוג הדברים בהנהגה כ"כ עמוקה שא"א להשיגה אלא הוא עצמו ובה סוף יחזור כל רע לטוב ותהיה הממשלה לקדושה לבדה, והנה זאת היא אמנותנו הקדושה אנחנו בני ישראל אשר אין מאציל אלא אחד, הוא לבדו עשה את הכל ושם התפשטות ספירות קדושה וכנגדם עשה מדריגת הרע, והוא המנהיג לבדו אדון יחיד להתזרזר כל הרע להשתעבד לעבודת קדשו ואין גם אחד עושה דבר זולת רצונו" (כד ע"ב).

רמח"ל הכחין כאן בין פירוש הצמצום בענין ההטבה לבדו ובין פירוש הצמצום בענין ההטבה הגמורה שעמה החזרת הרע לטוב: "הנה אע"פ שמה שנראה בענין הצמצום ותולדותיו אינו אלא ההנהגה הזאת הנמצאת לצורך הבחירה וברצות הרצון את זה אמרנו שנטה הרצון לצד זה כנ"ל, אך באמת אין זה סוף הרצון, וכאשר נבין הכוונה התכליתית בזה הדבר נבין מהו רצות הרצון באמת, כי רצות הרצון להעמיד הדברים במדת דין להעניש החוטאים ולתת שכר טוב במשפט ולא בצדקה אל הזוכים, אבל אין זה תכליתו, כי התכלית האמתי שהכל יתוקן וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, והכוונה העיקרית היא להחזיר הרע לטוב שהוא דבר הראוי להעשות מן הנבראים ממנו. ונמצא כשאנו אומרים שהוא רוצה בהנהגה הזאת האמת שהוא רוצה בסוף הענין שהיא הנהגה הנצחית, פירוש שמעשה הצמצום שנראה שהיו תולדותיו רק עניני ההנהגה הזאת אינו כן, כי אדרבא מעשה הצמצום כך נעשה להיות הנהגת הבחירה גורמות בהנהגת הנצחיות שהרע יחזור לטוב, אלא שכדי לבוא אל התכלית צריך להעביר דרך האמצע והיא ההנהגה הזאת, ובעוד שהוא רוצה כך הנה תכליתו הוא הסוף והיינו התקון" (נט ע"ב).

עוד כתב על כוונת היחוד והחזרת הרע לטוב: "הנה הא"ס ב"ה ית"ש גם טרם שעשה כל מה שעשה היה בכחו לעשות את הכל, אך צריך שתדע כי הוא ית"ש תכלית הטוב ורצונו רק להיטיב בתכלית ההטבה, ותדע שמתכלית ההטבה הוא שאפי' הרע יחזור לטוב, וזה תלוי עוד ביחודו ית"ש, שלהיות הוא יחיד בכל מיני יחוד וכל רצונו להיטיב ע"כ לא ימצא רע שולט ומתקיים, כי זאת היתה סברת המינים באמרם שתי רשויות יש ח"ו, אלא בכח יחודו הטוב כל רע צריך שיחזור לטוב" (כת"י, דף 268 ע"א). "כי הנה כבר שמעת איך כל אלה הענינים הם רק לגלות היחוד בסוף הכל, שאפי' ששלט הרע בכל שליטותיו אעפ"כ רק רצונו של הבה"ה הוא העומד ולא רצון אחר" (כת"י, דף 306 ע"ב).

אחר הצמצום נאצל הרשימו: "ותדע שבסדר זה נסדר המציאות של הספירות מתחלת המצאם שהוא בזמן הצמצום, והבן מאד ענין הזה כי נשאר הרשימו בתוך החלל וממנו נעשו הכלים ואח"כ בא הקו בתוכו" (כה ע"ב).

קו ורשימו נתפרשו כאן כשתי הנהגות: "הנה או הובא כל הדברים הצריכים להתגלגל בענין הקדושה המנהגת את הס"א להביא הכל אל תקון אחרון כי ע"כ

ירד שם הקו, והנה אז היו שולטות מדריגות הרשימו והם ראשי סבובים שמהם נמשכים אח"כ גלגולים רבים, והכל הולך אל הכוונה הזאת כי רצה המאציל ית"ש על כל פנים להחזיר כל רע לטוב ושם מסיכות גדולות מראשית אשר הוכנו לתקן התקון הזה" (רא ע"ב). "וסוד הענין כי זה התעלמות הוא מה שראוי להיות בסוף הכל בשלימות התקון, ובקו עצמו כבר נעשה אבל ברשימו לא נעשה" (רג ע"ב).

בכל אלה וזה פירוש אדרא רבא עם חיבורי כוונת היחוד שמנינו אותם לעיל, אלא שכאן הוסיף רמח"ל גם יחוד המיוחד את כל הנפרדים בשרשם: "עיקר הכל הוא היחוד המתגלה, כי הוא [מתגלה] מעט מעט בדרך הסופא, עד שיצא פעלו לאורה בסוף הכל, והוא תכלית השלימות. אמנם כבר פירשתי לך ענין ראש וסוף ואמצע, כי הראש והסוף שניהם שלימים בדרך אחד, רק שהראש שלימותו עלה מתחלה, והסוף מתגלה אחר שנעשה המעשה בפועל להחזיר הרע לטוב, אך ענין החזרת הרע לטוב הוא הנעשה באמצע... אך האמצע הוא עצמו החזר הרע לטוב, והוא נחלק לשתי בחינות, בסוד שם וכינוי שסודם יאהלוהים... כי כל רע הוא רע עד שהשם אינו מתגלה שבהעלמו שולט הכנוי וכאשר תקנו בני אדם את מעשיהם עד שעל ידיהם כבר הרע חוזר לטוב... והנה בהיות האמצע מתחבר הוא בשני עניניו כמו כן מתחברים למעלה רישא וסופא כי כשהאמצע יהיה נשלם לגלות יחודו בכל פרטיו שכל רע חוזר לטוב [ע"י] השם המתחבר בכנוי ונגלה שהכל אחד... ונשאר היחוד מתגלה באמתו... כי עתה נמצאים שני ענינים הותקן האמצע בתהילה בסוד יאהלוהים ותקונו מגיע אל סוף השלימות של רישא וסופא... וחיבור רישא וסופא נרמו בסוד ב' יודין דיאהדונהי... ואחר שידעת זה תבין שכל עניני ההנהגה סובבים על שני השרשים, הראשון שכל הענינים ההולכים לפי יחוד האמצע, ויש השני ההולך לפי היחוד של רישא וסופא... וצריך לדעת כל הענינים האלה לפי מקורם כי אין היחוד נשלם אלא בשניהם" (עמ' רכב).

"ותבין עתה ששני סדרים שהם שלושה נמצאים בעולמות אבי"ע, סדר הראשון הוא בסוד שם הוי"ה ב"ה... לפי זה אצילות הוא לבדו שבו כל הצריך להנהגה, והוא השרש ובי"ע הם הענפים שלו, ובדרך זה כל התקונים נתקנים באצילות וכל הזווגים נעשים בו ובי"ע נעשים כנפש לנוקבא... סדר שני הוא שאצילות נחשב כלו לנשמה ובי"ע לגוף אליו מקבילים זה לזה, ועדיין העיקר הוא בנשמה עצמה והגוף מתנהג אחר הנשמה, וסדר שלישי אצילות הוא כלו זכר והכבוד עם כל ענפיו כלו נוק'. ומזווגים אצילות כלו בסוד הוי"ה ב"ה בסוד שמי עם הכבוד וענפיו בסוד אדנ"י בסוד זכרי... והנך רואה איך זה עיקר היחוד, כי זה יחוד כללי באמת שאפילו הנפרדים מתיחדים בהדבק בשרשם שזה מה שמגיע להם להתיחד, משא"כ זוגי האצילות לבדו שאין היחוד אלא בו לבד" (עמ' רכד—רכה).

"ונשלם זיווג האמצע בסוד יאהלוהים... ואז נכנס האצילות בחינת נשמה בתוך בי"ע בבחינת גוף... ואז מתחבר חיבור יאהדונהי, בסוד זיווג של רישא וסופא, ואז נשלם אחד ממש, והרי נשלמו כל מיני הזיווגים בסוד היחוד העליון" (עמ' רלח).

כאן מלמד רמח"ל כי יחוד א"ס ב"ה נשלם בשני יחודים. האחד, יחוד שם הוי"ה ושם אלהי"ם, הוא יחוד האמצע, בו חוזר כל הרע לטוב, השני, יחוד שם

הוי"ה ושם אדנות. הוא יחוד רישא וסופא בו מתיחדים הנפרדים בשרשם ומזדווג עולם האצילות עם עולמות בי"ע הנפרדים.

היטיב רמח"ל לבאר את ענין יחוד הנפרדים בשרשם בחיבורו סוד המרכבה דמות אדם והיחוד: "הנה הא"ס כבר היה שלם כמו שהוא עתה, וכמו שיהיה לעולם בלא שום שינוי. אלא שמתחלה לא היה מתגלה השלימות בפועל, ואח"כ מתגלה בפועל. ומפני שרצה לעשות זה הגילוי, נמצאו ג' ענינים, ראש סוף ואמצע. והיינו ראש, השלימות שהיה מתחלה בכח, הסוף, השלימות שיתגלה אח"כ בפועל, והאמצע, עד שלא נתגלה עדיין. והנה בין בראש בין בסוף אין מציאות רע, כי הכל לטוב, אך האמצע יש בו הנראה לפניו שהוא רע, ומה שהוא באמת שהוא טוב, וזה נקרא שם וכינוי. והנה לפי זה יש שני מיני זיווגים, זיווגי אמצע וזיווגי רישא וסופא. והיינו כי היחוד צריך להתגלות, והוא מתגלה מעט מעט על ידי הזיווגים, שהשמאל נכנע לימין והטוב שולט והרע חוזר לטוב. וכשיהיה נשלם להתגלות באמצע עצמו, הנה ממילא נשארים מתחברים הראש והסוף, כי אז נמצא שהכל אחד, ראש וסוף ואמצע, הכל טוב בלא רע כלל. כי עד שיש האמצע, שהוא שם וכינוי חסד ודין, אז נמצא הבחנה בין רישא לסופא, שרישא הוא בכח ועדיין לא [בפועל] לסופא שהוא בפועל, אך כשהאמצע חוזר להיות טוב ממילא רישא וסופא נמצאים מחוברים, וזה סוד אני ראשון ואני אחרון. ואמנם כל זיווגי האמצע הם כל הזיווגים הנזכרים באצילות. אך זיווג רישא וסופא הוא ענין אחר, שהוא זיווג האצילות עם הכבוד שבבריאה, כי כלל התיקון הוא שהיו התחתונים נדבקים בעליונים, עד שיהיה נדבק הכל בא"ס ב"ה ואז נקרא שהכל אחד" (עמ' רסד).

על פי יחוד הנפרדים בשרשם כתב רמח"ל גם כוונות תפילה, והם בסוף ספר קיצור הכוונות: "ועתה אבאר לך כוונה אחת כללית על התפלה, והיא מה שהוזכר בהיכלין דפרשת פקודי בספר הזוהר, וסודה בסוד זיווג בי"ע עם האצילות. והענין כי מה שאנו מכוונים בתפלה לעשות הזיווגים באצילות אינו עיקר הכוונה, כי שם הכל הוא אלהות ואין שייך בו שום פגם ופירוד. אבל עיקר הכוונה לקרב הנפרדים לשורש... וזיווג אצילות ובי"ע הוא בסוד הוי"ה אדנ"י... ובהתחבר אלו הב' שמות ביחד בזיווג זה, אז נקרא שנתחברו רישא וסופא והיחוד מתגלה... ואז נשלם היחוד בשלמות, והס"א אינה יכולה לשלוט על הכבוד של בי"ע בסוד אחר ח"ו אלא הכל ביחוד אחד" (עמ' קסב—קסג).

ענין יחוד הנפרדים בשרשם נמצא גם במאמר הרעותין.

ה. משל ונמשל

אחר שלמדנו את ענין יחוד הנפרדים בשרשם בפירוש אדרא רבא והחיבורים שעמו, נשוב עתה אל קל"ח פתחי חכמה, אגרות פתחי חכמה ודעת, ויכוח מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות וכללים שלישיים, שבהם נתבאר כי כוונת הבריאה היא גילוי יחוד א"ס ב"ה. בחיבורים אלה נזכר רק יחוד החזרת הרע לטוב, אך לא נזכר כלל יחוד הנפרדים בשרשם. בפירוש אדרא רבא לימד רמח"ל כי יחוד א"ס ב"ה מתגלה ביחוד שם הוי"ה ושם אלהי"ם שהוא יחוד שם וכנוי וכו חוזר הרע לטוב, וביחוד שם הוי"ה ושם אדנות שהוא יחוד שמי וזכרי וכו מתיחדים הנפרדים

בשרשם. אבל בקל"ח פתחי חכמה כתב כך: "הרשימו הוא כלל כל החוקות השכר והעונש שלפי זה הדרך נראה לכאורה כמה קלקולים שנתקלקלו בעולמות לפי הפגמים שפגמו החוטאים, והאור שבפנים הוא לפי דרך היחוד שהכל טוב ואין רק כלל ואין פגם בסוד שחת לא לו, והוא המנהג את הרשימו כנ"ל שסופו יהיה רק טוב ושלמות. ואלה ה'ב' דרכים נקראים שם וכנוי, והנה א"ס ב"ה המקיף הוא השלמות השלם והטוב שולל את הרע ואין שייך שם להראות הרע ותיקונו אלא מגיד מראשית אחרית ונראה הכל טוב, אך אחר ההעלם דהיינו הצמצום ושם מתחלקים הדברים לב' דהיינו שם וכנוי כנ"ל, והכוונה שהשם ישלם ויתגלה בסוף הכל ויחזיר כל הנהגות הכנוי אליו ואז יהיה מה שהוא כבר בשלמות העליון א"ס ב"ה המקיף" (פתח כו, פירושו, חלק ד, הבחנה ב). כאן כתב רמח"ל רק על חיבור קו ורשימו, שהם שם וכנוי, שהוא המגלה לבדו את יחוד א"ס ב"ה בהחזרת הרע לטוב ושהוא המגלה לבדו בסוף הכל את מה שהוא כבר בשלמות א"ס ב"ה, ולא הזכיר כאן כלל את יחוד שמי וזכרי שאחר יחוד שם וכנוי, לא הזכיר כלל את יחוד הנפרדים בשרשם ולא כתב שדווקא בשני היחודים האלה מתגלה יחוד א"ס ב"ה.

בפירושו אדרא רבא לימד רמח"ל כי יש בעולמות אבי"ע שני סדרים שהם שלשה. הסדר האחד הוא חיבור שורש וענפים, השני הוא חיבור נשמה וגוף והשלישי הוא יחוד זכר ונקבה. שני הסדרים הראשונים שייכים ליחוד האמצעי, ואילו השלישי שייך ליחוד רישא וסופא. אבל בכללים שלישיים כתב רמח"ל כך: "ענין בריאה יצירה עשייה הוא, כי הנה המלכות היא שורש התחתונים, וכל מה שצריך שיהיה בהם צריך שישתרש בה בהתחלה. אמנם יש להבין עוד הדרך איך שמתפשטים הדברים ממנה אליהם, והיינו כמו הנפש בגוף, כי כל תנועות הגוף יתיחסו לנפש... ואמנם המקום שהמלכות מתחברת אל ענפיה הוא ב"ע ששם יש אלקות ונפרדים, מה שאינו כן באצילות, שאין שם אלא ההארות העליונות של הקדושה" (כלל לג). בכללים שלישיים כתב רמח"ל רק על חיבור המלכות לבי"ע כמו נפש בגוף וכמי שורש בענפים, ולא כתב כי מלכות דאצילות עתידה להתיחד עם עולמות ב"ע ביחוד זכר ונקבה.

נמצא כי ענין יחוד הנפרדים בשרשם מבדיל בין פירושו אדרא רבא והחיבורים שעמו ובין קל"ח פתחי חכמה והחיבורים שעמו. בראשונים לימד רמח"ל כי יחוד א"ס ב"ה מתגלה בשני יחודים, ורק כאשר נעשים ונשלמים שניהם מתגלה יחוד א"ס ב"ה. האחד, יחוד שם וכנוי המחזיר את הרע לטוב ומחבר את האצילות והנפרדים בשורש וענפים וכגוף ונשמה, והשני, יחוד שמי וזכרי המיחד את האצילות והנפרדים כזכר ונקבה. באחרונים לימד רמח"ל רק על חיבור שם וכנוי, רק על החזרת הרע לטוב ורק על חיבור אצילות והנפרדים כשורש וענפים וכגוף ונשמה, וכי כבר כשנעשה ונשלם חיבור זה מתגלה יחוד א"ס ב"ה.

מדוע לא כתב רמח"ל את ענין יחוד הנפרדים בשרשם בקל"ח פתחי חכמה ובחיבורים שעמו? כדי לענות על כך צריכים אנו ללמוד את סדר האצילות המגלה את ענין יחוד הנפרדים בשרשם.

כתב רמח"ל בפירושו אדרא רבא: "וזהו ענין הצמצום המוזכר במקומו שהוא התעלם השלימות שזכרתי, ומיד נשאר נאצל האור הזה, והוא הכתר שזכרתי למעלה, ואחריו בא ענין התפשטות המחשבה, שהיא החכמה... והנה אח"כ התפשטות

המחשבה וההתלבשות בבינה, המדריגה שנשאר בה האור, ואז בה היה כל הענינים המוזכרים בא"ק, שבתחילה היה בסוד רשימו ואח"כ ירד הקו (עמ' רכה) ... בהיות המחשבה יוצאת ונאצלת מן הכתר, הנה כל חלק ממנה שהיה מתעורר לצאת לא היה יוצא אלא היה מתדבק מלמטה למעלה ברישא עצמה (עמ' רל) ... נקבצו כל האורות שנתאצלו מן הרדיפות עם מה שהמשיכו מן הגלגולים של הרישא ונעשה מהם מסך אחד והוא פרגוד העומד לפני הרישא, וזה סוד הקרום של מוח כי הוא מבדיל בין הגלגולת והמוח והיינו בין הכתר והחכמה (עמ' רלא) ... בהתאצל האורות בפרגוד עצמו, כי הרדיפה היתה מעורבת בתחילה ואח"כ נאצלו האורות אז כל העשרה שלמעלה נכללו בחמשה האורות שנאצלו לימין בסוד ה' והעשרה שלמטה בה' של השמאל ... ואז נכלל הנשמה בסוד הימין והגוף בסוד השמאל ... ובוה הענין הולך סוד השם והכינוי (עמ' רלג) ... והנה אז התחילה המחשבה להאיר לפי עצמה כי עד עכשיו לא דברנו אלא מרדיפותיה, והנה בתחילה ה' אורות שבה, כיון שאינם אלא פתיחת ה' הקמוצים בכתר על כן נסדרו בסדר אותם של הכתר, ואז ט' מהם נסדרו להיות בסוד הג' קוצין ואחת אמצעית לכלם, וזה מוציא סדר שמי חכרי ... ותראה שזה הסדר הוא שהיה נמצא ברישא, שלא יכלה המחשבה להשיג אותו כנ"ל, שהיא היתה רודפת ונפרש הפרגוד, ולכן בצאתו בה, אעפ"כ לא השיגתו ברצונה כי לא נתגלה בו עם כל טעמיו ושרשיו אשר בעומק הרצון כמו שהוא בי' (שם) ... והנה כל זה הוא בסוד השם ב"ה, פשוט ומלא, פשוט בכתר ומלא בחכמה. אח"כ נעשה עוד הדרגה שלישית של הארה והיא בינה ... והחכמה נסתמה שלא לפעול בגלוי ... ואז היה מקום לבינה ופשטה ענפיה ושמה סדר אחר, והוא סוד עשר ספירות כידוע, ומשם יוצאים כל העשר ספירות דאבי"ע והם ז' הבלי הפה (עמ' רלז) ... ומצד בינה נחשב אצילות לשרש בסוד י' שבשם, בי"ע ענפים ממנו ... ונשארים בי"ע ענפים לשכינה כידוע, והם כל עניני האמצע בסוד השם וכינוי (שם) ... אך מצד ההיכלין של חכמה שנתלבשו, נעשה כל האצילות נשמה וכל בי"ע גוף ... ומצד ההיכלות עשה נשמה וגוף מקבילים זה לזה והוא סוד הפרגוד ג"כ (עמ' רלח) ... והיחוד עולה כך, הכל כבר אמרתי מתעטר מלמטה למעלה, ומגיע הכל עד החוט שנקרא א"ס, שהוא חוט הא"ס ב"ה, ואז מיד נתקנת הבינה שהיא הפה שאמרנו, ונשלם זיווג האמצע בסוד יאהלוהים, ואז החוט מתפשט מן ההתלבשות, ובתחלה נשלם ענין הט' היכלין, ואז נכנס האצילות בבחינת נשמה בתוך בי"ע בבחינת גוף, אח"כ עולים בסוד לא מטי אל המחשבה, ומתעטרת, ואז מתחבר חיבור יאהדונה, בסוד זיווג של רישא וסופא, ואז נשלם אחד ממש, והרי נשלמו כל מיני הזיווגים בסוד היחוד העליון" (שם).

לעיל צטטנו את דברי רמח"ל כי שני סדרים שהם שלושה יש באבי"ע, וכי יש זיווגי רישא, אמצע וסופא. כאן מלמד רמח"ל את מקורם בסדר האצילות, זיווג האמצע, שבו אבי"ע הם כשורש וענפים, יוצא מבינה שהיא פה דאדם קדמון, זיווג האמצע, שבו אבי"ע הם כנשמה וגוף, יוצא מהפרגוד שבין כתר לחכמה דא"ק ומההיכלות של חכמה דא"ק. זיווג רישא וסופא, שבו אבי"ע הם כזכר ונקבה, יוצא מחכמה עצמה דאדם קדמון.

לימד האר"י ז"ל באוצרות חיים: "והנה הקרקפתא של זה הא"ק שהוא ראשו עד מקום בחינת האונים שלו נקרא בחינת שם ע"ב ... אלא שאין בנו רשות לדבר

בוה... והנה מבחינת האזנים ולמטה נתחיל לבאר בקיצור נמרץ, דע כי מאזנים ולמטה מתחיל שם ס"ג שבו (ב ע"ב)... והנה מן הפה הזה יצאו י' ספירות אורות פנימים ועשרה מקיפים" (ו ע"ב). וכך כתב רמח"ל בכללים שניים את דברי האר"י ז"ל: "והנה ד' ענפים יצאו, וסודם הע"ב כולו מן הגולגולת, וענפיו נעלמים, לא נדבר בהם, ומן הע"ב דס"ג יצאו ג' ענפים... ויצאתם דרך האוון והחוטם והפה... ומן הפה יצאו ג"כ עשר ספירות פנימיים ומקיפים כאחד... ונראה הכלי, והוא כלי לכל האורות העליונים ממנו, אבל עדיין הוא כלי אחד בבנינת כללות הצמצום, ומשם ולמטה נעשה העשרה כלים, כמו שאפרש. ועל כן עד כאן נקרא הכל עולם הא"ס, שהוא בבחינת מה שנתפשט הא"ס ב"ה בנמצאיו, ומשם ולמטה הם העולמות התחתונים והם אבי"ע שהם הנמצאים עצמם... אח"כ היו צריכים לצאת שאר הענפים מא"ק והנה ס"ג הפנימי הנה הוא מתלבש כמו אימא בו"א ונוק', כך הוא [מתלבש] במ"ה ובין הפנימים" (עמ' יב—יג). האר"י ז"ל לימד רק את היוצא מס"ג דאדם קדמון, הוא בינה דא"ק, אך לא את היוצא מע"ב דאדם קדמון, הוא חכמה דא"ק. האר"י ז"ל לימד כי מבינה דא"ק יוצאים אורות און, חוטם ופה, ובסופם יוצאים עשר ספירות עולם האצילות.

נמצא שהאר"י ז"ל העלים את האורות היוצאים מחכמה דאדם קדמון ודיבר רק על היוצאים מבינה דאדם קדמון, ואילו רמח"ל גילה גם את אורות כתר וחכמה דאדם קדמון.

מכאן סדר האצילות בשלמותו שלימדו האר"י ז"ל ורמח"ל הוא: יחוד האמצע, שהוא יחוד שם וכינוי, מתגלה בשני סדרים. האחד, מתגלה מבינה דאדם קדמון ומחבר את אצילות ובי"ע כשורש וענפים, והשני, מתגלה מהיכלות דאדם קדמון ומחבר את אצילות ובי"ע כנשמה וגוף. יחוד רישא וסופא, שהוא יחוד שמי וזכרי, מתגלה מחכמה דאדם קדמון ומיחד את האצילות ובי"ע כזכר ונקבה. נמשלו של סדר אצילות זה הוא יחוד החזרת הרע לטוב ויחוד הנפרדים בשרשם. לעומת זאת, סדר האצילות שלימד האר"י ז"ל הוא: יחוד שם וכינוי מתגלה מבינה דאדם קדמון ומחבר את אצילות ובי"ע כשורש וענפים וכגוף ונשמה. נמשלו על סדר אצילות זה הוא יחוד החזרת הרע לטוב.

עתה יכולים אנו להסביר מדוע בפירוש אדרא רבא והחיבורים שעמו כתב רמח"ל על יחוד החזרת הרע לטוב ועל יחוד הנפרדים בשרשם, ואילו בקל"ח פתחי חכמה והחיבורים שעמו כתב רק על יחוד החזרת הרע לטוב. רמח"ל הבדיל בין באור הדברים שגילה האר"י ז"ל לבין הדברים שהוא עצמו גילה, בין חיבורים שכתב "להסיר הגשמות ממאמרי הרשב"י והאר"י זלה"ה" ו"לבאר הנמשל בדברי האר"י זלה"ה לפי דרך משלו", ובין חיבורים שכתב לפי דרך המשל שנתגלה אליו, קל"ח פתחי חכמה, ויכוח מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות וכללים שלישיים בנויים במתכונת סדר האצילות שלימד האר"י ז"ל, ועל כן כתב בהם רמח"ל רק את משל סדר האצילות שגילה האר"י ז"ל ואת חלק הנמשל המתאים זה, את בינה דאדם קדמון ואת יחוד החזרת הרע לטוב, אך לא את חכמה דאדם קדמון ואת יחוד הנפרדים בשרשם. פירוש אדרא רבא, מאמר הרעותין וסוד המרכבה דמות האדם והיחוד בנויים במתכונת דברי האדרא רבא או במתכונת עצמאית, ועל

כן כתב בהם רמח"ל את משל סדר האצילות שנתגלה אליו ואת נמשלו בשלמות. את בינה ואת חכמה דאדם קדמון, את יחוד החזרת הרע לטוב ואת יחוד הנפרדים בשרשם. קיצור הכוונות בנוי במתכונת סדר הכוונות שלימד האר"י ז"ל, ועל כן לא רצה רמח"ל לכתוב בתוך כוונות אלו את הכוונות שיסד הוא על פי יחוד הנפרדים בשרשם. כיוון שהכוונות המיוסדות על יחוד הנפרדים בשרשם מועטות הן ואינן כדי חיבור עצמאי, צרף אותם רמח"ל לקיצור הכוונות, אבל הבדילם מכוונות האר"י ז"ל וכתבן בסוף הספר לעצמן אחר שהקדים והודיע על מקורן בדברי הוהר וביחוד הנפרדים בשרשם.

ו. היחוד בפירוש המרכבה

רמח"ל כתב על היחוד גם בפירוש המרכבה, הנקרא גם פנות המרכבה: "כח ממשלתו הוא מעורר בסוד יחודו העליון ה' אחד, והוא כמנין זה השם כוונ' (עמ' שיד). "אלה הם פעולות השם הקדוש הזה, שהוא כמנין יקוק אחד, ההולך לגלות היחוד בכח גדול ולהחזיר כל רע לטוב" (עמ' שטו). "על החומה הזאת נראה כבודו של מלך מלכי המלכים הקב"ה. ועל הפתח הממשלה שלו עומדת בכח גדול, בסוד היחוד העליון שאינו צריך לשום סדר, אלא הוא באחד ומי ישיבנו" (שם). "ואלה בני אהרן מקריבים הנשמה... להיותה מתחברת ביחוד העליון, כי אין נבואה בלא יחוד" (עמ' שכב). "ואז מתעורר המאור הגדול הכולל בכחו כל המאורות ומעלה אותם למעלה עד א"ס ב"ה, המחזיר הכל אל השלימות הכללי, והוא אות חולם ושבקדוש" (שם). בחיבור זה לא הסביר רמח"ל את הנהגת עולם האצילות ולא הסביר את הנמשל של דברי האר"י ז"ל. כל ענינו של חיבור זה הוא להודיע את שלבי הגאולה העתידה לבא, והם ארבעה, יציאה מהגלות, נבואה, ביאת המשיח ומלכות ה'. רמח"ל כתב את פירוש המרכבה על פי ספר ברית מנוחה, ולימד בו את סדר המרכבה שמתחת לעולם האצילות. מכאן שהיחוד שנוכר בפירוש המרכבה הוא היחוד המתגלה לעתיד לבא בעולמות הנפרדים, ואין הוא היחוד העומד בראש ההאצלה והמנהיג את עולמנו יחד עם הנהגת השכר ועונש, שעליו למדנו בפירוש אדרא רבא והחיבורים שעמו.

ז. בין שנת ת"ץ לבין שנת תצ"א

בג' אב ת"ץ נשבע רמח"ל "להיות מאסף אלי וגונו כאשר ירצה כ"ת כל חיבורי אשר עשיתי עד היום הזה עפ"י המגיד ונשמות קדושים שלא יצאו חוצה אלא על פיו... וגם מעכשיו אהיה משיב ידי מלכתוב עוד שום חיבור בל' זוהר או באיזה לשון שיהיה בשם מגיד או נשמות קדושים" (אגרות, תעודה עה). בי"ח אייר תצ"א כתב רמח"ל לרבו ר' ישעיה באסאן: "ועפעפיו יבחנו כי הלא דבר הוא אשר נשתנו עלי סדרי עולם לאסור עלי יחודים וכיוצא אשר כל לב חכם יבין לאשורו, ומה לא היתה לעזוב אותי ת"ל כי גבר עלי חסדו ומאז משנה הורישני, וכן מקה אני עשה יעשה כל הימים תמיד" (אגרת פה). מהו פירושם של דברי רמח"ל? מהו החסד שגבר עליו ומהו המשנה שהורישו ה' לאחר שנאסרו עליו היחודים?

כדי לנסות להבין את דברי רמח"ל עלינו לרשום תחילה את החיבורים שכתב רמח"ל עד אב ת"ץ ואחר את החיבורים שכתב ממנו ואילך, ולראות האם יש בחיבורים האחרונים משנה על אשר יש בראשונים.

החיבורים שכתב רמח"ל עד אב ת"ץ הם, כללים ראשונים, אגרת ד, אגרת יד, כללים שניים, אגרת כג, קנאת ה' צבאות, ופירוש המרכבה. החיבורים שכתב רמח"ל לאחר מכן הם, פירוש אדרא רבא, אגרות פתחי חכמה ודעת, קל"ח פתחי חכמה, קיצור הכוונות, ויכוח מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות, וכללים שלישיים. מה בין אלה לבין אלה? בראשונים, פירש רמח"ל את סדר עולם האצילות ואת קבלת האר"י ז"ל על פי כוונת ההטבה — כי הנהגה אחת יש בכל, שראשיתה — הבחירה ועבודת האדם, וסופה — זמן קבלת השכר והחזרת הרע לטוב על ידי היחוד העליון. באחרונים, פירש רמח"ל את סדר עולם האצילות ואת קבלת האר"י ז"ל על פי כוונת גילוי יחוד א"ס ב"ה — כי שתי הנהגות יש בכל, מראש ההאצלה ועד העתיד לבא, הנהגת השכר ועונש והמשפט, והנהגת היחוד והממשלה הגמורה. האם על פי דברים אלה יכולים אנו לשער כי בשנת תצ"א נתפרשו לרמח"ל סדר עולם האצילות והנהגותיו ודברי האר"י ז"ל על פי כוונת גילוי יחוד א"ס ב"ה, והאם רשאים אנו לפרש כי לגילוי זה נתכוון באמרו "כי גבר עלי חסדו ומאז משנה הורישני"?

ח. שתי ידיעות בחכמת האמת

למדנו והבחנו בין חיבורים שבהם לימד רמח"ל כי כוונת הבריאה היא ההטבה וכי הנהגה אחת נמשכת ממנה, ובין חיבורים שבהם לימד רמח"ל כי כוונת הבריאה היא גילוי יחוד א"ס ב"ה ושתי הנהגות נמשכות ממנה. פרטים הרבה יש בדברי רמח"ל שלא נוכל כאן להעמיק חקר בהם. המעיין והמעמיק בכל דברי רמח"ל, בכללים ובפרטים, ימצא כי ההבחנה שהבחנו בין החיבורים על פי הכללים, כלומר כוונת הבריאה וההנהגה, נכונה גם על פי הפרטים, וכי שני בנינים שלימים של סדר האצילות וסדר ההנהגה בנה רמח"ל בשתי קבוצות חיבוריו.

לא זו אף זו. רמח"ל עצמו הבחין בין שני בנינים אלה ותארם בשלמותם, כדרכו, בלשון קצרה ובהירה. ב"כלל גדול", הנמצא בסוף אגרות פתחי חכמה ודעת וצוטט לעיל, כתב רמח"ל כי "שלשה מיני ידיעות זו לפנים מזו יש בחכמת האמת". בדבריו על הידיעה השנייה בחכמת האמת סיכם רמח"ל את כל שלימד בכללים ראשונים, אגרת ד, אגרת יד, כללים שניים, אגרת כג וקנאת ה' צבאות: "ידיעה השנית בענין הכוונה הוא שהמאציל ית"ש ברא את העולם להיטיב לנבראים הטבה שלימה שיקבלו בזכות ולא בצדקה, ועל כן שם כל הסדר הגדול הזה, סוף סוף אחר הרע בא הטוב והס"א נאבדת והקדושה נשלמת, ואז יקבלו כל הנשמות בזכותם, וכן הוצרך לפעמים תשלוט הס"א או אומות העולם עד שיטהרו ישראל, ואחר זה נמשך הנהגות כל המדות". בדבריו על הידיעה השלישית בחכמת האמת סיכם רמח"ל את כל שלימד בפירוש אדרא רבא, אגרות פתחי חכמה ודעת, קל"ח פתחי חכמה, ויכוח מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות וכללים שלישיים: "ידיעה השלישית בכוונה שהיא ידיעה נפלאה מאד, והוא שהמאציל ית"ש רצה לגלות יחודו

להראות כי אני ראשון ואני אחרון, ועל כל פנים כל קללה תהפך לברכה וכל רע יחזור לטוב, וזה סוד אודך ה' כי אנפת בי וכו', ואחר זה נמשך הידיעה של כל הספירות שחוזרות כולם אל היחוד העליון של הא"ם ב"ה".

ט. כוונת הבריאה בספר דרך ה'

אחר שכתב את כל החיבורים הנזכרים לעיל ובהם שתי הידיעות בחכמת האמת, הגיע רמח"ל לאמשטרדם במחצית שנת תצ"ה, ובה בחר "לבלתי דבר דבר בדברי החכמה עם איש בעולם כי הרעה גוברת בעו"ה" (אגרות, אגרת קמו). בעיר זו כתב את ספר דרך ה', שאין בו דברי קבלה מפורשים ואין הוא בנוי כמתכונת סדר האצילות. לכן, כשכתב רמח"ל בראש ספר זה על תכלית הבריאה הזכיר רק את כוונת ההטבה שאפשר להסבירה בלא להזדקק לחכמת האמת: "הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו יתברך שמו לזולתו" (חלק ראשון, פרק ב), אך לא הזכיר כלל את כוונת היחוד כתכלית הבריאה, כי כוונה זו נסמכת על קבלת האר"י ז"ל ובלעדיה לא תובן.

אלא שמקומו של גילוי היחוד לא נפקד לגמרי. בהמשך הספר, בבאור קריאת שמע, כתב רמח"ל: "וממה שנכלל עוד בעומק זה הענין הוא גילוי אמיתת יחודו יתברך... ואמנם שורש כל מציאות הרע פעולותיו ושליטתו הוא העלים הבורא יתברך את יחודו שאינו מתגלה בעוצם אמיתתו לכל, וכפי שיעור ההעלם כך הוא שיעור כח מציאותו של הרע, ושורש כל ביטול הרע והעברתו והקבע כל הבריאה בטוב הוא גילוי אמיתת יחודו יתברך... ונמצא שסוף תקון כל הבריאה תלוי בגילוי יחודו ית' " (חלק רביעי, פרק ד). בכך קיים רמח"ל בספרו זה את שבקש מתלמידיו כשהיה רחוק מהם ונמנע ממנו ללמוד עמהם וללמדם: "הנה הפתחים הקטנים אשר נפתחו לנו בדרכי ה' למבראשונה ללכת בנתיבות סודותיו באמת, אתם אל תניחום ולא יסורו מלבכם הדברים, אך לפחות את אשר השגתם אל תאבדו ושמתכם בכבוד ה' " (אגרות, אגרת קסד).

י. סיכום

נלך בדרכו של רמח"ל ונקבוץ את הכלל מכל מה שאמרנו.

תקופה ראשונה, עד סוף שנת ת"ץ, כוללת את כללים ראשונים, אגרת ד, אגרת יד, כללים שניים, אגרת כג וקנאת ה' צבאות. בחיבורים אלה לימד רמח"ל כי כוונת הבריאה היא ההטבה, הצמצום מגלה את שורש הדין, הנהגה אחת יש בעולמנו, שראשיתה — הנהגת חסד דין ורחמים בזמן עבודת האדם, וסופה — זמן קבלת השכר לעתיד לבא.

תקופה שנייה, משנת תצ"א ואילך, יש בה שתי קבוצות של חיבורים. האחת, כוללת את פירוש אדרא רבא, קיצור הכוונות, מאמר הרעותין וסוד המרכבה דמות האדם והיחוד. בחיבורים אלה חידש רמח"ל פרטים בסדר האצילות, ולימד כי כוונת הבריאה היא גילוי יחוד א"ס ב"ה שהוא החזרת הרע לטוב ויחוד הנפרדים בשרשם, הצמצום מגלה את הרשימו, ויש שתי הנהגות בעולמנו, והן הנהגת הומן

והנהגת הנצחיות. השניה, כוללת את קל"ח פתחי חכמה, אגרות פתחי חכמה ודעת, ויכוז מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות וכללים שלישיים. בחיבורים אלה פירש רמח"ל את סדר האצילות שמלמד האר"י ז"ל, ולימד כי כוונת הבריאה היא גילוי יחוד א"ס ב"ה שהוא החזרת הרע לטוב, הצמצום מגלה את הרשימו, ויש שתי הנהגות בעולמנו, והן הנהגת השכר ועונש והמשפט והנהגת היחוד והמשלה הגמורה. תקופה שלישית, משנת תצ"ה ואילך, כוללת את דרך ה'. בחיבור זה לימד רמח"ל כי כוונת הבריאה היא ההטבה. על גילוי היחוד כתב בבאור קריאת שמע.

ציונים ביבליוגרפיים

ארשום כאן את החיבורים שנזכרו לעיל, ובצידם כתיבי היד או הדפוסים שעל פיהם ציטטתי מחיבורים אלה.

חיבורי רמח"ל

כללים ראשונים. נזכרו לראשונה באגרת ד שנכתבה בכ"ב אלול תפ"ט. נדפסו בשמם הנכון ע"י ר"ש לוריא בספר פתחי חכמה ודעת, ורשה תרמ"ד, דפים א ע"א — ד ע"א. נדפסו שנית בנוסח מדויק אבל תחת השם הכללי פתחי חכמה ודעת ע"י הרב חיים פרידלנדר בדעת תבונות, בני ברק תשל"ג, עמ' רצג—שג. אני מצטט כללים אלו בשמם הנכון שבדפוס הראשון ובנוסחם הנכון שבדפוס השני.

אגרות. נדפסו ע"י ש' גינזבורג בשם אגרות רמח"ל ובני דורו, תל אביב תרצ"ז. אגרת ד נשלחה בכ"ב אלול תפ"ט. אגרת יד נשלחה בט"ו כסלו ת"ץ. אגרת כג נשלחה בהתחלת שבט ת"ץ.

פירוש המרכבה. נקרא גם פינות המרכבה. נזכר לראשונה באגרת יד שנכתבה בט"ו כסלו ת"ץ. נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר בגנוי הרמח"ל, בני ברק תשמ"מ, עמ' שיג—שנט.

כללים שניים. נזכרו לראשונה באגרת כד שנכתבה בכ"ו טבת ת"ץ. נדפסו ע"י ר"ש לוריא בפתחי חכמה ודעת, ורשה תרמ"ד, דפים ד ע"ב — יט ע"א וע"י הרב חיים פרידלנדר, בהכפלה, בני ברק תש"ד. אני מצטט לפי המהדורה האחרונה.

קנאת ה' צבאות. נזכר לראשונה באגרת סט שנכתבה בכ"ו סיון ת"ץ. נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר בגנוי הרמח"ל, עמ' סה—קמ.

ויכוז השכל והנשמה. נמצא בכת"י אוקספורד, בודלינה 2593, דפים 51—73, ונדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר תחת השם דעת תבונות חלק שני בתוך גנוי הרמח"ל, בני ברק תשמ"מ, עמ' יז—סד. לאמיתו של דבר, ויכוז השכל והנשמה הוא ויכוז עצמאי ואין לו כל קשר לויכוז השכל והנשמה הנקרא דעת תבונות. ויכוז השכל והנשמה הנדון כאן נכתב במתכונת הכללים הראשונים. כלל ראשון בכללים ראשונים הוא סעיף ו בויכוז השכל והנשמה, כלל שני הוא סעיף ת, כלל שלישי הוא סעיפים

י—טו. כלל חמישי הוא סעיף ב, כלל ששי הוא סעיף כב, כלל שמיני הוא סעיף כח, כלל עשירי הוא סעיפים מ—מד בוֹיכוה השכל והנשמה. ההקבלה שבין ויכוה לכללים שמצאנו בין ויכוה השכל והנשמה ובין כללים ראשונים נמצאת גם בשני ויכוחים אחרים. כללים שניים תומצתו לעשרת פרקי המשניות המופיעים בחלק שני של ויכוה חוקר ומקובל, וכללים שלישיים נכתבו במתכונת ויכוה מר ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות. כיון שויכוה השכל והנשמה בנוי במתכונת הכללים הראשונים, וויכוה מן ינוקא ומר קשישא הנקרא דעת תבונות בנוי במתכונת הכללים השלישיים, אין לחפש כל קשר בין שני ויכוחים אלה ואי אפשר לומר כי האחד הוא חלק מן האחר. היות שאין להניח כי רמח"ל חיבר שני ויכוחים בין נשמה לשכל שאין כל קשר ביניהם, נראה שמתחת ידו יצאו ויכוה השכל והנשמה וויכוה מר ינוקא ומר קשישא, ואחר כך שינו המעתיקים את המתווכחים בוֹיכוה האחרון ועשאו שכל ונשמה, וקראו שמו של הויכוה דעת תבונות.

פירוש אדרא רבא. נזכר לראשונה באגרת פד שנכתבה באייר תצ"א. נמצא בשלמות רק בכתי"י סינסינטי 501. בין שיטיו הגהות ר' יקותיאל גורדון בכתיבת ידו. חלק מפירוש אדרא רבא נדפס ע"י ר"ש לוריא בורשה תרמ"ו בשם אדיר במרום, וצוין כאן לפי דף ועמוד, וחלק נוסף, ושמו פירוש מאמר ארימת ידי בצלותין, נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר בגנוזי הרמח"ל, עמ' ריט—רמה, וצוין כאן לפי עמוד בלבד. החלקים שלא נדפסו מצוינים כאן לפי כתי"י דף ועמוד, והם מכת"י הנ"ל. סוד המרכבה דמות אדם והיחוד. נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר, גנוזי רמח"ל, עמ' רנטרעא.

קיצור הכוונות. נכתב בשנת תצ"ג. נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר, בהכפלה, בני ברק תשל"ח.

מאמר הרעותין. נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר, גנוזי הרמח"ל, עמ' רמו—רנה. אגרות פתחי חכמה ודעת. נכתבו אחרי שהייתו של רמח"ל במנטובה, כי רמח"ל מזכיר בהן את שהייתו בעיר זו, כלומר אחרי אייר תצ"א. נדפסו ע"י ר"ש לוריא, פתחי חכמה ודעת, דפים יט—ל.

קל"ח פתחי חכמה. חלק ממאמר הויכוה שנכתב במחצית שנת תצ"ב. קל"ח פתחי חכמה נדפסו ע"י ר"ש לוריא בורשה תרמ"ח.

ויכוה מר ינוקא ומר קשישא. נגמר בערב ר"ח אדר ב תצ"ד. כתי"י אוקספורד, בודלינגה 2237, דפים 42—99, ובו המתווכחים הם מר ינוקא ומר קשישא. בדפוסים המתווכחים הם השכל והנשמה, ושם החיבור הוא דעת תבונות. בנוסח מדויק נדפס ע"י הרב חיים פרידלנדר, בני ברק תשל"ג. ראה מה שכתבתי לעיל על ויכוה השכל והנשמה.

כללים שלישיים. נגמרו בט' אייר תצ"ד. כללים אלה נקראו בטעות בכתיבי יד כללים ראשונים, ונדפסו בשם זה ע"י ר"ש לוריא במלחמת משה, ורשה תרמ"ט, דפים יז—כז, וע"י הרב חיים פרידלנדר, בדעת תבונות, עמ' רמז—רפז. אבל מאגרותיו של רמח"ל ברור שכללים ראשונים הם הכללים ששלח לרבו בשנת תפ"ט והזכרונם לעיל. כדי להמנע מן הטעות, וכיון שרמח"ל כתב גם כללים שניים, קראתי להם כללים שלישיים. אני מצטט מכללים אלו לפי הוצאת הרב פרידלנדר, דרך ה'. נכתב באמשטרדם, אחרי תצ"ה.

פירוש האר"י ז"ל לזוהר ח"א טו ע"א. נדפס בהדרת מלך, אמשטרדם תקכ"ו, מג ע"א — מד ע"א. נדפס שנית על פי כתבי יד ע"י ג' שלום, כתבי האמיתיים של האר"י, קרית ספר יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 197—199. נוסח שלם ומתוקן משני אלה נמצא בכת"י ירושלים, בן צבי 2218, קעה ע"ב — קעט ע"א.

אוצרות חיים לר' חיים ויטל, קארעץ תקמ"ג.

מבוא שערים לר' חיים ויטל, ירושלים תרמ"ד.

דרושי ר' יוסף אבן טבול. נדפסו בראש שמחת כהן, ירושלים תרפ"א, בשם חפצי בה ובראשם נכתב שהם לר' חיים ויטל, אך בכתבי היד הקדומים, כגון כת"י בודפשט קויפמן 201 שבגליונותיו הערות הרמ"ע מפאנו בכתובת ידו, נכתב שר' יוסף אבן טבול כתבם.

הגהות ר' משה זכות לאוצרות חיים. נכתבו בטופס אוצרות חיים, כת"י ניו יורק, סמינר מיק' 1615, שבגליונותיו הגהות רמח"ל בכתובת ידו. נדפסו באוצרות חיים שבדפוס הנ"ל.

יונתן בן עוזיאל לפי שהוא איש קדוש ונורא מאד, ונשמטו מעוטרות בעטרי קדושה והארה רבה, על כן כל מעשה אשר יעשה יעלה ויגיע לרומן של עולם, וינועע כל אופני הקודש; ואדם אחר שאינו כל כך קדוש ואינו מעוטר באלה העטרות, לא יתעלו מעשיו לעילוי זה. וכאן ההדרגה רבה: לפי הכנת האדם ולפי הכנת המעשים עצמם והזמן וכל שאר המתלויים, הלא זאת ההכנה הכללית שנתן הקב"ה לעמו ישראל בהתחלה, להיותם מקיימים ועושים כל התורה והמצוה, כי זולת זה לא היו יכולים לעשות במעשיהם מעשה התיקון הגדול שהם עושים לכלל כל הבריאה, כמו שנבאר. ועם כל זה, בהם עצמם יש ההדרגה שזכרנו, כי לא ידמה מעשה אחד מעמי הארץ למעשה אחד מן בעלי התורה; ולא מעשה בעל התורה עצמו שאינו כל כך מקודש במעשיו למעשה המקודש ממנו; ולא מעשה המקודש למעשה המקודש יותר, מן השרידים אשר ה' קורא; וכך על דרך זה עד משה רבנו ע"ה.

רמח"ל, דעת תבונות, סי' קכו.